

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 92 1971

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1972

monument över en sann lärdom som inte döljer några svårigheter för läsaren men inte heller briljerar i ett sterilt vacuum.

Den humanistiska vetenskapshistorien hör till de fält som borde odlas flitigare, åtminstone vad gäller dess modernare delar. Boken *On Four Modern Humanists* ger trots sina brister i form av pretentiöst djupsinne, dunkel historiemetafysik och språklig ovighet en föreställning om hur spännande en sådan forskning kan bli och vilka intressanta belysningar den kan ge åt centrala skeenden inom den allmänna kulturhistorien.

Inge Jonsson

Marxistische Literaturkritik herausgegeben und eingeleitet von Viktor Žmegač. Athenäum Verlag. Bad Homburg 1970.

Det är naturligtvis bra att få ett antal exempel på marxistisk litteraturkritik samlade i en volym. Men vill man nå det mål Viktor Žmegač ställer för sin antologi — att tydliggöra denna kritiks innebörd och syfte och att rubba förutfattade meningar — då räcker det inte att bunta ihop ett tjug essäer och förlita sig på den bildade allmänhetens goda vilja att själv rekonstruera den marxistiska litteraturkritikens centralproblem och utvecklingslinjer. Det grundläggande felet i redigeringen finner jag i Žmegačs tredje målsättning — att presentera vidd och mångfald men undvika skolor och grupperingar. Det borde ju inte ligga någon motsättning i detta. Tvärtom hade antologin i så fall fått den stadga som gjort att den kunnat fungera som utmaning och uppmaning. En samling av detta slag måste helt enkelt förses med inledningar och kommentarer som sätter in de teoretiska utläggningarna och de enskilda analyserna i ett historiskt sammanhang och som utreder deras inbördes relationer och deras ställning i förhållande till marxismen i allmänhet och till kulturpolitiska doktriner. En antologiredaktör bör t. ex. göra sig mödan att peka på de specifikt marxistiska dragen i en viss analys, han bör göra jämförelser med icke-marxistiska forskningsresultat. De impressionistiska förordens tid borde vara förbi, i dessa som i andra sammanhang.

Jag vill ge två exempel på just den här kritiken, det ena från antologins teoretiska, det andra från dess litteraturkritiska del.

Samlingen inleds med en uppsats av V. F. Pereverzev, *Notwendige Voraussetzungen der marxistischen Literaturwissenschaft*. Uppsatsens titel liksom dess placering, den följs av Lukacs'

inledning till Marx' och Engels' estetiska skrifter, gör att man förväntar sig en allmänt hållen, möjligen officiöst sovjetisk, introduktion, men så blir inte fallet, Den, jag tror man kan skriva: de, för vilka Pereverzev är en okänd storhet, borde få veta att han representerade en mycket speciell variant av marxistisk litteraturteori i det på skolor och grupperingar så rika 20-talets Sovjet. Till en del framgår visserligen hans ståndpunkt av texten, men ingalunda i någon sammanhängande form. Framförallt är det lätt att missa de politiska implikationerna i hans teori, som gjorde att han bannlystes av den stalinistiska partilinjén. Och vad var det då som gjorde honom omöjlig under åren 1929-30, den stora kollektiviseringen år?

För Pereverzev var det litterära verket ett uttryck för den dialektiska enheten mellan den socio-ekonomiska processen och författaren. Denna enhet kallas överraskande för »vara», das Sein. Den marxistiska kritikerns uppgift var att blottlägga den punkt i verket, den »autogena bild», där enheten gestaltades — ofta fann man den i huvudpersonens utveckling och reaktioner. Gestaltningsprocessen var från författarens sida i princip undermedveten.

Den »autogena bilden» var alltså ett subjekt där »varat», das Sein, blev till medvetande. Pereverzevs användning av begreppet »vara» antyder att han tillskriver verket en autonomi som gör externa metoder ointressanta. I uppsatsen rekommenderar han i stället strukturanalys, detaljstudium, noggrann eftertanke, forskarsinne, vidsyn och skarpblick. Men det var förstås inte sådana truismer som förde honom i onåd, som en injektion mot grasserande sociologism inom litteraturkritiken kan de f. ö. ha haft ett visst värde. Men om man som Pereverzev hävdar konstverkets autonomi måste man förneka att överbyggnadens ideologier kan ha inflytande på verket och i Pereverzevs fall gäller detta förnekande också ideologins möjlighet att påverka samhällets socio-ekonomiska bas. Det var detta som förde hans litteraturkritiska teori i direkt konfrontation med den partilinjé som just under dessa år strävar efter att med politiken som medel förändra både överbyggnad och bas.

Pereverzevs teori har alltså intresse i sig själv med sina inslag av marxism, vulgärmaterialism, freudianism och möjligen med ett symbolistiskt arv. Vissa inslag tycks peka fram mot Goldmann. Teorins uppgång och fall belyser ett viktigt skede i den socialistiska litteraturkritikens utveckling och är ett lärorikt exempel på förhållandet mellan kritik och politik. Man gör varken Pereverzev eller läsaren någon tjänst genom att inte ens antyda detta.

Jan Kotts *Kapitalismus auf einer öden Insel* ger ett annat exempel på redaktörens underlåtenhetssynder. I Kotts eleganta och nyttiga framställning blir Robinsongestalten inte oväntat ett uttryck för den tidiga kapitalismens ekonomiska ideologi och världsåskådning. Kott framhäver särskilt de drag som får en omvänd, repressiv och apologetisk, karaktär under kapitalismens senare utveckling.

Nu kan ju Robinsongestalten betraktas ur åtminstone fyra synvinklar: utom Robinson — köpmannainkarnationen (Kotts huvudsakliga perspektiv) så har vi Robinson — romanfiguren, Robinson — myten om människan mot naturen och Robinson — den nationalekonomiska abstraktionen, »the economic man», som ännu lever sitt trista kuvösliv i våra gymnasieböcker. Kott gör inte någon åtskillnad mellan dessa aspekter och det är ju klart att de alla kan sättas i samband med borgerlig världs- och livsåskådning. Men måste man inte i så fall uppfatta denna åskådning mer uttunnad och abstrakt, mindre motsatsfylld och dynamisk, än den verkligen är? Man vill också gärna veta hur långt den marxistiske kritikern når utöver en borgerlig syn på Robinson Crusoe. Påverkas Kotts analys från 1954 av exempelvis Maximilian Novaks (*Economics and the fiction of Daniel Defoe*, 1962) framhävande av konservativt merkantilistiska drag i Defoes ekonomiska åskådning? Dessa är ju delvis helt motsatta den handelskapitalistiska ideologi som poängteras hos Kott.

Det är kommentarer och diskussioner av denna typ som måste till om en antologi av det här slaget ska kunna fungera som debattinledning och kunskapsförmedlare. Och det måste ändå vara meningen.

I övrigt passerar man de stora milstolparna från Mehring till Goldmann. Mera nyfiken blir man inför mindre kända namn som jugoslaverna Škreb, Šinko och Flaker eller den ryske orientalisterna Konrad. Den senares *Das Problem des Realismus und die Literaturen des Ostens* är av ett speciellt intresse genom att peka på en väg, öppen även för icke-marxister, att pröva de termer och kategorier som med mer eller mindre absoluta anspråk uppställts med utgångspunkt från västerländsk litteratur. Konrad undersöker termen realism och dess relevans för framförallt japansk och kinesisk litteratur, men hans resultat är mindre givande än hans föresats eftersom han definierar termen på ett på en gång vagt och alltför snävt sätt. Realism blir helt enkelt den tendens till verklighetsinriktning, framförallt i prosans form, som utvecklas under kapitalismen. Det är alltså fråga om vår egen gamla hederliga 1800-tals-

realism, inklusive naturalism. Det ligger alltså redan i definitionen att denna realism återfinns i japansk litteratur efter 1868, något som Konrad också konstaterar.

De mera kända namnen är väl representerade. Brechts *Notizen über realistische Schreibweise*, Goldmanns *Dialektischer Materialismus und Literaturgeschichte* och Fischers uppsatser om verklighetsproblemet i modern konst och om Kafka är både representativa och tillräckligt profilerade för att kunna stimulera diskussion.

Lukacs-urvalet är lite ovanligt, men lyckat. *Die ästhetischen Schriften von Marx und Engels* inledde ursprungligen en ungersk utgåva (1945) av deras uttalanden om litteratur och konst. Nu är dessa uttalanden som bekant både fragmentariska och perfiera, de kan inte i sig utgöra grunden för en marxistisk litteraturteori. Däremot är de viktiga riktningangivare när de ses mot bakgrund av Marx' och Engels' samlade insatser.

Det exegetiska läget ger följaktligen Lukacs möjlighet att manövrera tämligen fritt, friare, tycks det mig, än i hans uppsatssamling från 30-talet, *Marx und Engels als Literaturhistoriker*. Uppsatsen här bör främst ses som en — utmärkt — introduktion till hans egen estetik.

Ett exempel bland många på denna frihet i förhållande till grundtexten är Lukacs utläggning av begreppet »realismens seger». Här uppehåller han sig vid Engels' berömda uttalande om Balzac i det brev till miss Harkness, som på grund av sin koncilians kan vara svårt att rätt värdera. Balzacs egen legitimitetiska ideologi kom till korta inför den verklighet hans gestaltade i sina romaner. Men när Engels utvecklar denna tankegång är det uppenbart att han ser realismens, i praktiken lika med bourgeoisins, seger hos Balzac som en illustration och parallell till att litteratur med realistiska anspråk fr. o. m. 80-talet inte kan negligera arbetarklassens kamp mot förtrycket, hur oorganiserade former denna kamp än må ha. Lukacs för dock inte in denna aspekt i sin realismteori. Det blir t. ex. inte något argument mot Thomas Manns position som en »stor realist». Lukacs', av honom själv erkända, »förkärlek för romantisk anti-kapitalism» tycks i viss utsträckning blockera insikten om att ett begrepp som »realismens seger» måste få ett annat innehåll i takt med klasskampens utveckling. Det förklarar också Lukacs' säregna bundenhet till en tids- och klassbestämd litterär form, den kritiska 1800-talsrealismens roman, något som ju fört honom i konflikt med företrädare för ett modernare realismbegrepp, som med lika stor

rätt kan hänvisa till bl. a. Marx' och Engels' estetiska skrifter.

Men Lukacs' storhet inom den ram där hans estetiska teori fungerar visas till fullo i den mästerliga analysen av *Minna von Barnhelm*. Samhälle och dikt, innehåll och form genomlysas med dialektiskt skarpsinne och syntetisk helhetssyn som fördjupar uppfattningen av egenart och samhörighet hos olika element både i dramet och epoken. För ovanlighetens skull för Lukacs in musiken som illustration. Han jämför Lessings och Mozarts kompositionsprinciper. Lessing blir f. ö. för Lukacs »die einzige Gestalt in der der Aufklärungsgeist Deutschlands rein verkörpert wird». Denna uppfattning kan jämföras med Werner Krauss', här representerad med ett avsnitt ur *Über die Konstellation der deutschen Aufklärung*. Krauss har ett mindre storslaget men kanske mer rimligt genetiskt perspektiv i vilket Sturm und Drang hellre betraktas som ett fullföljande av vissa drag i upplysningen än som en motrörelse.

Det är en vanlig missuppfattning, som tycks delas av Žmegač, att marxistisk litteraturkritik är något som utövas av litteraturhistoriker som är eller anser sig vara eller bara anses vara marxister. Att så inte behöver vara fallet visas av Hans Mayers *Die Ausnahme Heinrich Heine*. Denna fina essä, som man gärna vill läsa som något av ett självporträtt, etablerar ingen förbindelse mellan Heines frihet som socialt, nationellt och religiöst obunden, de litterära former och den livsattityd som blir en följd av och ett sätt att behärska denna frihet och det sociala skikt, den västeuropeiska intelligentsian, som delat Heines samhälleliga ensamhet och hans ironiska trolöshet. Heine var ett undantag, men han förblev det inte. Och det är det sista som är av betydelse. Från marxistisk synpunkt bör det inte vara så givande att studera undantagen om man inte därigenom bättre belyser den regel de bekräftar eller den grupp som i samhälle och konst gjort, eller måst göra, undantagstillståndet till regel.

Man måste slutligen beklaga att antologin undviker den uttalat politiska litteraturkritiken. Marxismens uppgift, även om den är satt i litteraturkritikens spruckna krus, är att förklara revolutionens nödvändighet och därmed kan inte uteslutande och för all framtid avses den borgerliga under 1700- och 1800-talen. Kinesiska tillämpningar av Maos Yenan-tal måste ha större intresse än t. ex. Goldmanns utredningar om varför Rimbaud och Rilke är genier av andra digniteten jämfört med Dante och Goethe. Förmodligen är det genom sitt medvetande om att deras litteraturkritik var ett politiskt vapen som de länge förhånade gamling-

arna Mehring och Plechanov kan kännas som de mest vitala i samlingen.

Christer Åsberg

Wladyslaw Tatarkiewicz: *History of Aesthetics. 1. Ancient Aesthetics. Ed. J. Harrell. 2. Medieval Aesthetics. Ed. C. Barrett.* Montou, Haag, Paris. PWN, Polish Scientific Publishers, Warszawa 1970.

Att skriva en definitiv estetikens idéhistoria är en omöjlig uppgift eftersom varje forskare avgränsar de idéer som är estetiska på sitt sätt. Varje monopoldefinition av estetik, av estetisk upplevelse, av konst är rekommenderande. Först när estetikern inser att hans arbete är ett studium av sådana definitioner i det förgångna och i nuet står han på säker metodisk grund, men kvar är dilemmat hur urvalet skall ske. Den traditionella estetikern har arbetat med definitioner som var rekommenderande och övertalande och detta är ju värt ett studium. Men om man kan enas om detta så återstår svårigheten att dra gränsen mellan praktisk kritik och teoretisk estetik. Enligt min mening är varje praktisk kritik, som har en genomarbetad estetisk ideologi som grundval, också en art av estetik. Under sådana omständigheter skulle materialet som estetikhistorikern samlar in vara enormt.

Det är uppenbart att den begränsade estetikhistoria som M. C. Beardsley har skrivit är i högsta grad användbar men inte desto mindre drastiskt begränsande. Den behöver givetvis kompletteras med specialundersökningar och översikter av speciella perioder. De Bruynes översikter av medeltida estetik har varit utomordentligt användbara, den ena kronologisk och den andra systematisk. En stor hjälp har man dessutom haft av ett verk på polska i två volymer av Wladyslaw Tatarkiewicz, eftersom varje avsnitt där anför textmaterial för varje historisk period. Med glädje ser man nu dessa två volymer utgivna på engelska i två magnifika volymer (352 och 315 sidor). Den som inte kan läsa polska kan här följa den idéhistoriska forskningen som den erbjuds av Tatarkiewicz i hela dess vidd.

Wladyslaw Tatarkiewicz är när detta skrivs en åttiofemårig forskare som fortfarande är intensivt verksam i Warszawa. Han har en dubbel meritering som konsthistoriker och filosof och på båda områdena har han utgivit utomordentliga verk. Han har skrivit en översikt av den polska konsten under 1600-tal och 1700-tal och han har utgivit en stor filosofihistoria. Med estetikhistorien när han säkert den vidaste läsekretsen, ty den är upplagd så att den kan ut-